

SALMAS AĞZINDA HÂL EKLERİ

Talip DOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada, Güney Azerbaycan bölgesinde kullanılan Salmas ağzından derlenmiş metinlerdeki hâl eklerinin çeşitli yönleriyle incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca yeri geldikçe, bu hâl ekleri Anadolu ve Azerbaycan ağzlarıyla mukayese edilmiştir.

Dildeki işlevleri bakımından önemleri açık olan hâl ekleri, Türk dili ağzları bakımından ele alındıklarında dilin tarihî dönemleriyle iç içe olduklarını gösteren görünümsergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan ve Anadolu ağzları, Salmas ağzı ve hâl ekleri.

CASES IN SALMAS DIALECT

ABSTRACT

In this study it is aimed to be examined with the different aspects of the cases in the texts which were collected from Salmas dialect used in South Azerbaijan region. In addition, these cases were compared with Anatolia and Azerbaijan dialects.

The cases of which importance in language with regard to their functions is very clear show that when they are analysed on account of Turkish language dialects, they go all together with historical periods of the language.

Keywords: Azerbaijan and Anatolia dialects, Salmas dialect and cases.

Ağzlar, dil değerlerinin muhafaza edilmesinde ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli bir yer teşkil eder. Türk dili araştırmalarında birçok meseleye açıklık getirmeye çalıştığımız zamanlarda ağzlar, yine müracaat ettiğimiz temel kaynaklardan biri olmaktadır. Türk dilinin tarihî lehçeleri, bu lehçeleri inşa etmiş Türk boyları ve bunların ağzlarla arasındaki bağ, varlığını ağzlarda devam ettirmektedir. Bu husustaki çalışmalara Zeynep Korkmaz öncülük yapmıştır diyebiliriz.¹ Bu yüzden, bugün Oğuzcanın ağzlarında Eski

* Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

¹ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağzlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971**, Ankara 1980, s. 21-32.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Anadolu Türkçesinin hatta Eski Türkçenin birçok bakiyelerinin yaşadığına şahit olmaktayız. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin temeli olan Eski Anadolu Türkçesi ile bu Türk yazı dillerinin ağızları arasındaki sürekliliği rahatlıkla görebiliyoruz. Bu durum bize, gelişmesini farklı siyasî zeminlerde sağlamış iki ayrı yazı dilinin ağızlarına baktığımızda, aslında siyasî ayrılığa rağmen ne kadar iç içe ve benzerliğe sahip olduğunu ifade eder. Bir bakıma, ağızların sınırları idarî sınırlarla örtüşmemektedir.

Hâl ekleri, Türk dilinde, özellikle işlevlerindeki farklılık sebebiyle, dikkatlerden uzak kalmamıştır. Ağızlardaki hâl ekleri ve bu eklerin birçok yönü, dile getirdiğimiz maksatlardan dolayı göz önünde tutulmalıdır.

Muharrem Ergin hâl kavramını; isimlerin, fiil veya isimlerle münasebetlerini ifade etmeye yarayan gramer kategorisi olarak görür.²

Zeynep Korkmaz, “İsmin cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum” olarak tarif eder.³

İsim çekim ekleri içinde hâl eklerinin temel işlevi, ismin cümlede yer aldığı şartlara göre fiil ve isimlerle olan ilgilerini sağlamaktır.

İşlevlerindeki çeşitlilikler sebebiyle, hâl eklerinin Türkçede kaç tane olduğu konusunda, gramer kitaplarında bir birlik bulunmamaktadır.⁴ Türk dili üzerine araştırmalar yapan bilim adamları arasında, Türkçede hâl eklerinin hangileri olduğu hususunda tam bir mutabakat olmamakla birlikte, üzerinde en çok kabul görülenleri şunlardır: Yalın hâl, ilgi⁵, belirtme,⁶ yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön hâli ekleridir.

² Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 1980, s. 226.

³ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 77.

⁴ Geniş bilgi için bkz., Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 14 -23.; Gülsev Sev, **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri**, Akçağ, Ankara 2007, s. 37.

⁵ Güner Gülsevin, ilgi hâli ekinin diğer hâl eklerinden farklı olarak isimlerle isim arasında bağ kurduğu düşüncesiyle, hâl eklerinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Bkz., Güner Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 16.

⁶ Leyla Karahan da, ilgi hâlinin varlığını tartışır. İlgi hâli ekinin, kendisinden sonra gelen unsurla bağlılığını sağlamadığını, sadece eklendiği kelimeye belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi vb. anlamlarını kattığını ve kelimenin “belirlilik” ini sağladığını ifade eder. Belirtme hâli ekinin de, ilgi hâline benzer şekilde ilişkisinin bağlı olduğu unsurla sınırlı olduğunu, o unsura “belirlilik” kattığını ve nesnenin zaten var olduğunu, dolayısıyla nesne yapıcısı olmadığını ifade ederek hâl kategorisi içinde değerlendirilmesinin isabetli olmadığını işler. Bkz., Leyla Karahan, “Yükleme (

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

Böylelikle incelememizde, Oğuzcanın Güney Azerbaycan sahasında yer alan Salmas ağzından derlenmiş metinlerdeki⁷ hâl eklerinin; kök ve tabanlarda, çokluk ekini almış kelimelerde, iyelik ekini almış kelimelerde ve zamirlerdeki görünümleri, fonetik şekilleri ve işlevleri ortaya konuldu. Son olarak metinde birbirlerinin yerlerine kullanılan hâl eklerinden örnekler verildi. Bu arada ortaya çıkardığımız hâl ekleri, yer yer Anadolu ve Azerbaycan ağızlarıyla mukayese edildi.

İnceleme

1. Yalın Hâl: Türkçenin bütün tarihî dönemlerinde olduğu gibi Salmas ağzında da yalın hâl, başka unsurlarla ilgisi olmayan şekillerdir.⁸ İyelik ekli ve eksiz, şekil bakımından yalın hâl gibi görünen kimi kelimelerin, Salmas ağzında bazen başka hâl ekleri işlevinde kullanıldığına rastlanılır. Çalışmamızda buna dair örnekler ayrıca verilecektir.

1.1. Kök ve tabanlarda:

- Bi dene *goća avrat* ğedir, déyir. (32-5)
- *Oğlan* bunı ğoyı, ğeyidi, ğeldi. (35-9)
- *Ćoban* o Ćür ğetdi. (36-13)

1.2. Çokluk eki almış kelimelerde:

- *Bular* vérelle. (3-7)
- Bu *davallar* kimindî? (3-32)
- Ğız ğeldi, ğörđi, derde deyen *feşler* toxuri. (29-15)

1.3. İyelik eki almış kelimelerde:

- Fatma *baćım* yatıbdı. (2-213)
- Ğédelle padişaha déyelle ki bũ *sahabı* vardı. (4-30)
- *Ćözü* düşdü bu ğıza, ğöydi. (29-3)

accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996**, Ankara 1999, s. 605 – 611.

⁷ Bilgehan A. Gökdağ, **Salmas Ağzı**, KaraM, Çorum 2006.

⁸ Sev, *age.*, s. 45.

1.4. Zamirlerde:

- *Biz* gedirix (3-48)
- *O* tãcir diyer. (8-21)
- *Bu* da dáyir ki eybi yox. (13-26)

2. İlgi Hâli: + NIN, +IN, +Ø

2.1. Allamorfları: +Ø, +in, +ın, +în, +n, +ı, +m, +îm, +im, +üm, +un, +ün⁹, +nın, +nı, +nün, +nu, +nun, +nu, +un +nün, + yin, +em, +en, +uv, +on, +yn, +em. İlgi hâli ekleri biri ekli, diğeri eksiz olarak iki şekildedir; bu suretle belirtili ve belirtisiz isim tamlamaları kurmaya yararlar. İlgi hâli ekini alan unsurda bir “belirlilik”, almayan unsurda “belirsizlik” durumu vardır. Bu ek, Salmas ağzında ses olayları sonucu renklilik arz etmekte ve bundan dolayı da çok çeşitli durumda görülebilmektedirler. Özellikle şahıs zamirlerine ve isimlere gelen ilgi hâli eklerindeki *n*’lerin düşmesi sebebiyle ortaya çıkan ikiz ünlüler bu çeşitliliğin sebebidir.¹⁰ Sadece *n* ünsüzünden oluşan ilgi hâli eki Serap ve Karadağ ağzında da vardır.¹¹ Ünlü uyumlarına genellikle uyum sağladığı görülmektedir.

2.2. Kök ve tabanlarda:

- *Bi dedein, nenein* bidenesiydim. (19-25)
- *Bu meni ğurdı ğuşun* elenen ğurtarıp.(14-17)
- *Sabahları ağaın atı öleçxdı.* (30- 23)
- *Çetdi, seher çağı* bu ğocân ğızına élci yolladı. ((29-8)
- *Atdı deryâm* ortasına. (3-18)
- *Bi, bi bu ğızılları ğusdu kasân* içine. (25-44)

⁹ İlgi hâli ekindeki *n* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkan uzun ünlülü ilgi hâli ekleri Nuha ve Nahçıvan dialektinde de bulunmaktadır. Bkz., Musa İslamov, **Azerbaycan Dilin Nuha Dialekti**, Bakı 1968 s. 86; M. Şiraliyev, **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1962, s. 85.

¹⁰ Gökdağ, *age.*, s. 74 -77.

¹¹ Mehmet Gece, **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 66; Işık Sönmez, **Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zancan**, Göttingen 1998, *age.*, s. 93.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

2.3. İyelik eki almış kelimelerde:

- *Başın*¹² üstünde bi dene ğuran var. (19-20)
- Ğurban olum, *başuva*¹³ dolanım sen bizi hala éle, biz bülmedix. (25-12)
- *Nenesiyn* yāında ğalardı. (30-2)
- İndi ğédip yétişip ğörüp ğerĝe *ĝıçınıñ* birin ğötürüp birin ğoyup. (6-3)

2.4. Çokluk eki almış kelimelerde:

- Vérdi *buların* eline. (2-64)
- Ğéder bu ölüni ĝeşeh çıxadar, *mallain partarların* ĝeyider buna. (7-18)
- *Oğlannarın* birin çağırdı. (9-11)
- Xanım *bulayın* yélleyin saldı. (11-28)

2.5. Zamirlerde:

- Ğızıl balıx *menîm* toruma düşecaxdı? (1-9)
- *Meem*¹⁴ ĝızımnan aparın, ĝumu doldurun çayda sürtün, ta bular yırtılsın. (2-48)
- Apaşdılaş, tutdulaş *oon* altına. (2-65)
- *Bunun* işi çox tül çeker. (4-72)
- *Bizm* seen nenennen ne işimiz var. (7-2)
- On ĝün baxar ĝörer *muñun* elinde ĝızıl yoxdi. (8- 7)

¹² Hece düşmesi sebebiyle sadece *n* ünsüzünden meydana gelen ilgi hâli eki, Kars İli ağızlarında da vardır ama Salmas ağızında olduğu gibi kendinden önceki ünlüyü uzatmaz. Bkz., Ahmet Bican Ercilasun, **Kars İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 173.

¹³ Bu örnekte teklik ikinci şahsa yönelme eki gelirken *n* ünsüzü *v* ünsüzüne dönüşmüştür. Benzer değişme Irak Türkmen ağızlarında da vardır. Bkz., Gökdağ, **age.**, s. 157.

¹⁴ Birinci ve ikinci şahıs zamirlerindeki *n* ünsüzünün düşmesinden sonra ilgi hâli ekinin *i* ünlüsü genişlemekte, *e* olmakta ve böylece ikiz ünlü meydana gelmektedir. Aynı yapıyı Anadolu ağızlarında da görmekteyiz. Bkz., Buran, **age.**, s. 66.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- O küfteni de atdılar *muun* ğabağına. (10-28)
- *Oûn* işidi, tayları o ğötürüPdi. (17-15)
- Saldı *ôn* içine, satdı, pul éledi.(28-29)
- *Yéyit meyin* balalarımı. (27-31)
- *Mēm* işim nemne olaçaxdı. (28-21)
- *Bizim* daşımız *hamun* başınadı. (2-173)
- *Mûn* anınnan öpdı. (19-15)
- *Oûn* işidi, tayları ğötürüPdi. (17-15)
- Eh *sēn* de eğlin azalıbdı.
- Bizm *seen* nenennen ne işimiz var. (7-2)
- Apaşdılaş, tuttulaş *oon* altına. (2-65)
- *Meřm* kisseme vér. (36-9)
- Belé *munûn* almasın atırı, damda şirni atlı. (5-24)
- Menim *başımñ* ser-ğüzeşti bu cürdi. (8-10)

2.6. İşlevleri:

2.6.1. Cümlede isimlerin diğer kelimelerle ilgi kurmasını sağlar.

- ğızım *menin* ğözüm üste. (2-10)
- Vah *seen* ustan nehlet. (2-50)
- Eyildi bi dene pis şey yapışdı *muun* ālna. (2-120)
- ğetdi saldı *döşeyin* altına. (2-127)

3. Belirtme Hâli: + NI, +N, +I,¹⁵ +Ø

¹⁵ Mustafa Canpolat, bu ekin Eski Türkçedeki + (i)g,+ (u)g ekinden geldiği görüşünü tartışmaya açar ve eğer öyle olsaydı ekin sonundaki g'nin düşmesi neticesinde Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı ünlünün yuvarlaklaşması gerekeceğine dikkat çekerek, Oğuzcadaki bu belirtme hâli ekinin ben-i, sen-i gibi tekil zamirlerde bulunan belirtme hâli ekinden genelleştiğini iddia eder. Bkz., Mustafa Canpolat, "Eski Anadolu Türkçesi'ndeki Belirtme Durumu (accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine" **Türkoloj Dergisi**, Ankara 1992, Cilt X, Sayı 1, s. 9-11.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

3.1. Allamorfları: +Ø,+i, +i̇, +í,¹⁶ +ĩ, +l, +l̄, +n, +ñ +nu,¹⁷ +ni, +ní, +nĩ +nu, +u, +û.¹⁸ Belirtme hâli ekli ve eksiz olmak üzere iki şekilde bulunur. Ekli nesnelere bir “belirlilik” söz konusuysen, eksiz nesnelere “belirsizlik” söz konusudur. *I* sesinin normalden kısa uzunlukta olması ve heceyi tek başına taşıyamaması sebebiyle,¹⁹ Salmas ağzında da olduğu gibi belirtme hâli eki *i*’leşme yönünde değişir²⁰ ve bu yüzden ünlü uyumlarına uymadığı yerler görülebilmektedir.²¹

3.2. Kök ve tabanlarda:

- Bu bişisi ğün ğeler, ğéne *tor*²² atar. (1-12)
- Beli ğeler, bu baxar, *surfani*²³ açar. (1-29)
- O *kisse*²⁴ ğötđi. (36-14)
- O *ğızılĩ* atar içine. (3-13)

3.3. Çokluk eki almış kelimelerde:

- *Başmaxların* ğoydı başının altına, orda yatdı. (36-7)
- Atır *balaları* yéyir. (13-11)
- *Atdarı* yér be yée élır. (3- 44)

¹⁶ Belirtme hâlinin bu allamorfı Rize ili ağızlarında da vardır. Bkz., Turgut Günay, **Rize İli Ağızları**, MFAD Yayınları, Ankara 1978.

¹⁷ Eski Türkçede sadece zamirlere gelen bu ek, Azeri Türkçesinde isimlere de gelmektedir.. Bkz., Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971, s.140. Benzer kullanımlar Kars İli ağızlarında da bulunur. Bkz., Ercilasun, **age.**, s. 187.

¹⁸ Aynı sesi Anadolu ağızlarında da görmekteyiz. Bkz., Buran, **age.**, s. 104.

¹⁹ Ergin, **age.**, s. 41.

²⁰ Gökdağ, **age.**, s.85.

²¹ Anadolu ağızlarında, Karadeniz ve özellikle Doğu Anadolu ağızlarında görülen belirtme hâl eklerinin *i*’leşmesi ünlü uyumunu bozan önemli bir faktördür. Bkz., Buran, **age.**, s. 109.

²² Belirtme hâlinin bu şekli, yapma bildiren fiillerin belirtisiz nesnesini ifade ettiği için eksizdir. Benzer örnekler için bkz., Efrasiyap Gemalmaz, **Erzurum İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 277.; Gülsevin, **age.**, s. 34.

²⁴ Belirtme hâli ekiyle beraber meydana gelen ünlü ikizleşmesi Anadolu ağızlarında da görülür. Bkz., Buran, **age.**, s. 112.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

3.4. İyelik eki almış kelimelerde:

- İki rikat *namazın* ğılar. (1-27)
- Şah destur déyéř, ćellat munun *boynun*²⁵ vursĩñ. (1-19)
- *Özünü* yıxdı éve. (20-21)
- Baćı niye ğâvalısan Allah'ın *heyvanıñ*. (2-191)
- Apardı, *üćünü*²⁶ de goydı bi yére. (15-22)

3.5. Zamirlerde:

- *Munı* niye öldüresēn be? (1-21)
- *Munı* öldürüm (17-1)
- *Bunı* pişiymişem, yiyen yoxdı. (18-9)

3.6 İşlevleri:

3.6.1. Belirtme hâli eki, cümlede yapma bildiren fiillerin doğrudan tesir ettiği ismi belirli duruma getirir ve onu belirtili nesne yapar. Belirtme hâli ekinin olmadığı isimler, tabiatıyla nesne durumundadır ve belirtisizdir.

- Nenem *meni* çox ister. (2-17)
- *çöreyi* ğeti, çöreyi ğeti, déyerdileř. (2-31)
- Bu ğız *ğapını* döydü, ğöydi. (2-88)
- Bu sarı *ineyi* ğereĥ kesesen. (2-129)
- Dédi ki siz *tuşsu* goyarsız. (2-20)

²⁵ Gülsevin, çalışmasında Eski Anadolu Türkçesinde *-in* ekinin teklik üçüncü şahıs iyelik eki olduğunu ve bu iyelik eki üzerinde eksiz belirtme hâli bulunduğunu iddia eder. Bkz., *age.*, s. 15.; Cahit Başdaş da, Dede Korkut Kitabından verdiği öneklerle aynı görüşü destekler. Bkz., Cahit Başdaş, "Türkçede İyelik Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği" **Turkish Studies**, Volume 3 / 1, Winter 2008.

²⁶ Bu allamorf Irak Türkmen ağızlarında da bulunmaktadır. Bkz., Hidayet Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 370.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

4. Yönelme Hâli: + A

4.1. Allamorfları: +(y)a, +(y)e, + e, +ē, +ā,²⁷ +a. Yönelme hâl eki, Salmas ağzında ünlü uyumuna genellikle uymakla beraber, nadiren uymadığı örnekler de sergilemektedir.

4.2. Kök ve tabanlarda:

- Ğoxma, her nemene sene dése; déne *baş üste*.²⁸ (4-37)
- ğün o ğün olar, yétişeleř heman bu *éve*. ((8-24)
- Vallah istiyem ayrı *şehere* ğédim (9-8)
- Bu ğéetdi *içeriya*. (20-16)
- Eyil o *ġūya*. (2-119)
- Ğardaş ğirdi *içeriyē*. (5-26)
- Ğarı enāmin aldı, düzeldi *yolā*. (32-11)

4.3. İyelik eki almış kelimelerde:

- Baxar, ğécer merizin *yaana*. (5-10)
- Ğétidleř bi nefer ğeldi *ġabahlarına*. (11-7)
- Onun *ġuçaġına*. (12-20)
- Dâmâdınan ğelin ğeşdi erus *otaġınā*. (5-25)

4.4. Çokluk eki almış kelimelerde:

- İndi ğeldim, düşdüm *cöllerē*. (1-29)
- *Ğızlara* xeber olar ki Şax İsmayıl neçat tapdı. (15-17)
- Dédi ki *vezirlere*, Şah İsmayıl'ı biçür *éliyax*, aradan aparax. (15-19)

4.5. Zamirlerde:

- Ğeş, ğe, *buraya*; vérim. (2-116)

²⁷ Yönelme hâlinin ünsüz düşmelerinden kaynaklanan uzun allamorflarına Anadolu ağzlarında ve Nahçıvan grubu ağzlarında da rastlanır. Bkz., Buran, *age.*, 136; Şiraliyev, *age.*, s. 86.

²⁸ Yönelme hâli ekinin, iyelik eki almadan kelime köküne geldiği bu yapı Azeri Türkçesine has bir durumdur. Bkz., Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. 155.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- Bu *muna* çeker bi deste tükünnen véreř. (13-16)
- Sen *mené*²⁹ insaniyetlıx élemisen. (13-17)
- Beke *sene* bi zefer yétirerdiler. (15-18)
- Şah ğızını vérer *onā*. (3-26)

4.6. İşlevleri:

4.6.1. Yer aldığı cümlede fiilin yönünü belirtir.

- Yäxcılığ éle at *deryāya*. (1-1)
- İndi, ğeldim, düşdüm *cöllerē*. (1-29)
- Meni aparın patışahın *yaana*. (1-43)
- Kişi o düştüre, bu *düştüre* aparım. (2-128)

4.6.2. Cümleye “maksat” anlamı katar.

- Yéddi ğéce tezeden *buna* toy tutalar. (14-24)
- Bulař yédile, ğeldile *yatmaĝa*. (9-15)
- ğüne bi ğün olar, bu oĝlan çihar *şiqara*, dolanmaĝa. (5-4)
- çihar bi *seyre*, ğörax ne xeberdi?(28-7)

4.6.3. Geldiği cümlede “bir şey üzerine” anlamında kullanılır.

- Toy yatsın, Hey kesin *ĝicina* bu başmaĝ olsa, men onı alaçām. (2-178)
- Bu ĝızı ĝoydu *tendire*. (2-181)
- Ot ĝalxar ĝöyün *üzüne*. (3-41)
- Bu biy ĝünnerim elin ĝoyub *béline*, dolanırdı feĝir feĝir. (4- 3)

4.6.4. Kullanıldığı cümlede “bir şey içine” anlamı verir.

²⁹ Azeri Türkçesinde yönelme hâl eki üzerine geldiği zamirlerin asli şekline uyum sağlamaktadır. Bkz., Ergin, Azeri Türkçesi, *age.*, s. 147. Benzer temayül Doĝu Grubu ağızlarında da bulunmaktadır. Bkz., Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 35.

- Be bu niye bu *güne* glbdı? (2-218)
- Çet, ğir sağız *ağacına*. (3-40)
- Men seni néyneyim, ğoyum seni *çibime*? (4-8)
- Biy dene de ğaşix ğoy *icine*. (7-7)

5. Bulunma Hâli: +DA

5.1. Allamorfları: +*de*, +*dé*, +*da*, +*dä*³⁰, +*dē*³¹ +*ta*. Ekin genellikle tonlu şekilleri kullanılmakla birlikte, tonsuz şekline az da olsa rastlanılmaktadır. Eski Anadolu ve Osmanlıcada sadece tonlu şekilleri kullanılmıştır. Bulunma hâli ekleri Salmas ağzında konsonant uyumunda istikrarlı değil ama ünlü uyumlarına uymaktadır.

5.2. Kök ve tabanlarda:

- Bi ğün *nexirde* bu kişi yatdı, ğıza da yatdı.
- ğötürelle munı defni keln éliyib, *heyatta* ğuylyallâ. (3-61)
- *Ağaşda* bir nefer var. (18-19)
- *Ketde* seher olar baxar. (4-73)
- *Baş* alar ğéder bi dene *derbendē*. (5-16)

5.3. Çokluk eki almış kelimelerde:

- İndi özüm ğaldım *cöllerde*. (1-25)
- *Dérelerde* sél kimin. (3-2)
- Bu ğız ağlır, avınuş, zahi *yérlerinde* ölüť. (12-17)

5.4. İyelik eki almış kelimelerde:

- ğedim kürsü *başında* oturub éřitmiřem. (1- 1)

³⁰ Bu şekil Anadolu ağzlarında da bulunmaktadır. Bkz., Buran, *age.*, s. 78.

³¹ Uzun ünlülü bulunma hâl eki Irak Türkmen ağzlarında da yer almaktadır. Bkz., Bayatlı, *age.*, s. 370.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- ğeder kiçih baćısının *évinde* bi baş gonaxlanar. (4-68)
- ğünüzler sizin *yaanızdayam*. (8-16)
- Oturar şahın élci daşının *üstündē*. (3-14)
- Bir dene pehlivam kişi deryāın *icindēdi*. (3-21)

5.5. Zamirlerde:

- Sen éle meni *burada* öldür. (18-17)
- Néce ğün, néce vax ğaldı *orda*. (15-26)
- Ğeler, ğötürer, *onda* ğörer. (14-16)

5.6. İşlevleri:

5.6.1. Yer aldığı cümlelerde, fiili gerçekleştiği yeri ifade eder.

- Diyeller ki *deryāda* bi dene ğızıl balıx vardı. (1-3)
- İndi özüm ğaldım *cöllerde*. (1-25)
- Bu ğız ğetdi, durdu nenesin *yanda*. (2-26)
- Bu birsi ğün ğedeş, oturur şahın élci daşının *üstündē*. (3-14)

5.6.2. Cümlede, zaman bildiren kelimelere gelerek fiilin, o zamanın içinde yapıldığını veya yapılacağını belirtir.

- Bi ğünlärin *ğünindä* bi dänä pāTişah meriz ıdı. (1-2)
- *Axırda* senin ğolun o kesdi. (8-16)
- Tüt dolanar, ücümcü *defesinde* bu ya Eli déyer. (13-27)
- Allah bu serveti ānî *vāhidde* senin elinen alsın. (23-11)
- *İlde* üş dene alma véređi. (16-2)
- Dé bi *ğünde*. (2-126)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

6. Ayrılma Hâli: + DAn

6.1. Allamorfları: *+den, +dēn, +dan, +da +nen, +nan*³², *+ne, +na, +en*. Ayrılma hâli eki de konsonant uyumuna uymamakta ve sürekli tonlu seslerle kullanılmaktadır. Ünlü uyumları tamdır. Sonu *n* ünsüzüyle biten kelimelerden sonra ileri benzeştirme sebebiyle *d* ünsüzü *n* ünsüzüne dönüşmek ve bazen ekin sonundaki *n* ünsüzünün düştüğü görülmektedir.³³ Diğer hâl eklerinde olduğu gibi asıl işlevi isimleri fiillere bağlar; fakat kimi zamanlarda isimleri edatlara bağladığı zamanlar da bulunmaktadır.

6.2. Kök ve tabanlarda:

- Özü yéner *texdēñ*, onu góyar textin üstünē. (1-47)
- *Sabahdan* öz gızım gēdeçaxdí. (2-108)
- Burda néce gün *gonaxlananna* sonra gēt ortamcı baımğile. (4-66)
- *gédennen* sora gonaxlar gētti. (9-23)
- Men gēdim iki *sahatdan* sōra gelim. (11-36)

6.3. İyelik eki almış kelimelerde:

- Budunun *etinnen* keser keser, atar bunun ağzına. (13-6)
- Ey çetel, senin *ölünnen* de bize ziyan geliş. (14-2)
- Çene adamlain *üstünnen* gēdéy, atdanır. (14-24)

6.4. Çokluk eki almış kelimelerde:

- Diyer: - *bizlerden* iki defe olar, iki defe olmaz. (13-29)
- *Olarda* bizim ambarımız doludí. (4-84)

³² Ünsüz benzeştirmesiyle meydana gelen bu hâl ekine Anadolu ağızlarıyla birlikte Kuzey Azerbaycan ağızlarından Nahçıvan ve Mugan grubu ağızlarında da rastlamaktayız. Bkz., Buran, *age.*, s. 204.; Şiraliyev, *age.*, s. 87.; R.E. Rüstemov ve M. Şiraliyev, *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Bakı 1955, s. 79.

³³ Gökdağ, *age.*, s. 139 - 149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

6.5. Zamirlerden sonra:

- *Onnan sōra bu héyvan ölēř.* (3-61)
- *Men hardan ġerdeřem ora?*11-15)
- Diyer ki men *senen* o dūnyanı istirem, meni aparasan öz dūnyama. (13-32)

6.6. İşlevleri:

6.6.1. Cümlede fiilin nerden çıktığını ve başlangıç yerini ifade eder.

- *Senen* benim ferġim nemedi. (23-25)
- ġörer, o *yanan* bi dene ġözel ćavan ġeldi. (1-29)
- Bunun *ayaxlayınan* yapışdı. (2-28)
- *Ordan* özün soxar içeriye. (3-38)
- Kilisenin zenġi ġedir, şah *yuhudan* ayıdıb. (4-52)

6.6.2. Cümlede zarf tümleci olarak kullanılabilir.

- Bunu *tezedan* atar deryaya. (1-12)
- Bu ġétđi, eti *vérennen* sonra iki ġün üş ġün düşti. (2-138)
- *Onan* sōra bu héyvan ölēr. (3-61)
- Burada néće ġün *gonaxlananna* sonra ġét ortamcı baćımġile. (4-66)

6.6.3. Cümleye sebep anlamı katar.

- *Men dilenmaxdan* zara ġeldim. (23-2)
- Üş ġün muna yaxın düşmez *gorxudan* bu. (3-60)

6.6.4. Nesnenin neden yapıldığını gösterir.

- *Bi dene palćıhdan* évdđ. (5-17)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

7. Vasıta Hâli: + (I)LA

7.1. Allamorfları: +*nān*, + *nāñ*, +*nen*, +*nan*³⁴, +*na*, +*ne*, +*neñ*. Vasıta hâl ekinin bu şekilleri +*ile* edatının *n* ile genişletilmiş şeklidir.³⁵ Salmas ağzında ise bu fonetik şekiller ünsüz benzeştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³⁶ Kimi durumlarda da ekin sonundaki *n* ünsüzü düşmüştür.³⁷ Kalınlık-incelik uyumuna genellikle uyum sağlamaktadır.

7.2. Kök ve tabanlarda:

- Vezir *vüzeraynan* çengim var. (15-12)
- Bu héyvan tezedennen bu *derdinen* naxoşluyoar. (3-57)
- Feğet orda o *belinen* oranı gázarsan. (4-39)
- *Çürültüyne* atarlañ deryāya. (4-89)

7.3. İyelik eki almış kelimelerde:

- Biy dene çengél *elinnen* aşdı. (5-19)
- Hu da orda *xanımısınna* istirahatere meşğul olállı. (5-32)
- Allahvérdi Xan *veziriynen* cıxırmış éşiye. (4-21)
- Bu orda xudafizleşeñ *ğardaşınāñ*. (5-32)
- Ağzının *loğabıyneñ* çehdi benim göluma. (8-4)

7.4. Çokluk eki almış kelimelerde:

- Baxar bi dene de *merizlerinen* yatıPdı. (5-9)

³⁴ Anadolu ağızlarıyla birlikte, Kuzey Azerbaycan ağızlarından Nuha ve Karadağ, Mugan, Zencan ağızlarında da vasıta hâlini, +*nan*, +*nen* şeklini görmekteyiz. Bkz., Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Cilt I, Ses Bilgisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 91.; İslamov, **a.g.e** s. 87.; Sönmez, **age.**, s. 90, 163 - 219.

³⁵ Buran., **age.**, s. 236.

³⁶ Gökdağ, **age.**, s. 139.

³⁷ Gökdağ, **age.**, s.149; Vasıta hâli ekinin bu şekliyle (+*na*, +*ne*) Anadolu ağızlarında da karşılaşmaktayız. Bkz., Buran, **age.**, s. 240.

7.5. Zamirlerde:

- Éy çetel, ğel *mennen* çeng éle. (14-16)
- *Onna* semimi yoldaş oldular. (5-4)

7.6. İşlevleri:

7.6.1. Cümlede fiilin hangi vasıtayla meydana geldiğini ifade eder.

- Şahın *desturuynān* deryānın ğıraxlarına çadırlar dōşener. (1-5)
- Bu héyvan tezedennen bu *derdinen* naxoşluyar. (3-57)
- Allahvérdi Xan *veziriyne* çıxırmış éşiyne. (4-21)
- O Patışahı apararsız *textiyne*, séltenetiye, atarsız deryāya. (4-99)

7.6.2. Cümleye beraberlik anlamı katar:

- Menim *onna* işim var. (4-31)
- Buranın *sahabinen* çeng éliyesēñ?
- Hansı *elinnen* çihatdın ğızılıarı? (8-9)

7.6.3. Cümlede tarz zarfları meydana getirirler.

- Apararlar munı, *ğürültüyne* atalaş deryāya. (4-39)

8. Eşitlik Hâli. +CA

8.1.Allamorflar: +*ça*. İnceleme yaptığımız metinlerde bu ekin genişlemiş şekline de rastlanmıştır. Eşitlik hâl ekiyle genişlemiş ve kalıplaşmış bu şekiller eşitlik görevinden ziyade daha artuk çok zarf olarak kullanılmaktadır. Benzerleri Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır.³⁸

³⁸ Buran, *age.*, s. 267.

8.2. Fonsiyonları.

8.2.1. Cümlede tarz bildiren zarflar meydana getirir.

- *Yaşaşca* şişi saldı. (30- 9)
- *Bu yavaćcana* kişini çağırđı o yana. (11- 20)
- *Yavaćcan* şereni néce ğetireĝ, néce ya Eli déyeř. (7-20)

9. Yön Hâli: +ra, +ArI

9.1. Allamorfları. *+ra, +arı, +eri*. Yön hâli eki artık bünyesinde bulunduğu kelimelerle kalıplaşmış ve işlek bir hâl eki olmaktan çıkmış durumdadır. Bu ek için dikkat çekici durum, kendisinden sonra yönelme ekinin gelebildiği yerlerde, bu ekin ara sıra düşmüş olmasıdır. Ünlü uyumlarına uyum sağlamaktadır.

9.2. Kök ve tabanlarda:

- Men ğirdim, *iceri* ğördüm. (4-15)
- Onan *sonra* kicihdedi bu.(4-61)
- Yatannan *sōra* baxır, ğörür, bu oĝlan ayıxdı, yatmayıb. (5-17)

9.3. Zamirlerde:

- Allah be *bura* xarabalıx yér ıdı. (4-13)
- Bi dene hanım yolluyarıĝ *ora*.³⁹ (4- 24)
- Déyéř ki sen hara, bura *hara*? (4-64)

9.4. İşlevleri.

9.4.1. Cümlede, eklendiği kelimeye yön anlamı verir.

- Açır, ğelir *iceriye*. (5-27)

³⁹ Salmas ağızında olduğu gibi, Kuzeydoğu Grubu ağızlarından Çayeli ağızlarında da *ora, bura* gibi zarflar kimi durumlarda yönelme hâli eki almadan işlevini yerine getirmektedir. Bkz., Karahan, *age.*, s. 109.

- Ey çetel ğel *bura*, çenĝ éliyâx. (14-3)
- Bu vérir, ollar çekir *yuxarıya*. (16-29)

10. Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişikliği. Hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanılmasına hem Türkçenin tarihî dönemlerinde hem de ağızlarda bolca rastlamaktayız.⁴⁰ Dolayısıyla Salmas ağzında da Türkçenin bu yanına birçok şekilde şahit olmaktadır.

10.1. Yalın Hâlin İlgi Hâli Yerine Kullanılması: Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, yalın hâl kendisinden başka unsurlarla ilgisi olmayan hâldir. Oysa ilgi hâlinin işlevi, bağlı olduğu unsurun kendisinden sonra geldiği unsurlara tabi olduğunu göstermesidir. Bu başlık altında verdiğimiz örnekler şekil olarak yalın hâl gibi görünse de, aslında yalın hâl olarak değerlendirilemez. Bunlar, yalın hâli incelediğimiz cümlelerde görüldüğü gibi işlev bakımından yalın hâl değil, birer isim tamlamasıdır; yani bu kelimeler kendisinden sonraki unsurlara tabidir.

- Dizin ğoydu, başın ğoydu mınıñ *dizi*⁴¹ üste. (2-96)
- Aşım *pilâvım*⁴² üste(27-19)
- Bi ğünnerim bi ğüninde *Şah İsmayıl* iki dene nişannısı var ıdı. (15-1)
- Ğızım seen *nenen*⁴³ ğırxı çıxmıyıb, çemahet bize ğüler. (2-77)
- Ğédelle, patışaha déyéle ki *bū* sahabı vardı. (4-30)
- Ğédex *ğızımız* évine ğonah da. (6-3)

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz., Gülsevin, **age.**; Buran, **age.**

⁴¹ Teklik üçüncü şahıs iyelik eki de ilgi hâli yerine yine Anadolu ağızlarında rastlanmaktadır. Bkz., Gemalmaz, **age.**, s. 276.

⁴² İyelik eki almış kelimelerdeki yalın hâlin, ilgi hâli eki yerinde kullanıldığı yapılar Eski Anadolu Türkçesinde de yaygındır. Bkz., Gülsevin, **age.**, s. 22.; Buran ve Sev bu tür yapılara dair tarihî dönemlerden örnekler verir ama çalışmasında bunları eksiz belirtili ilgi hâli olarak değerlendirir. Benzer cümleler için bkz., Buran, **age.**, s. 297; Sev, **age.**, s. 120.

⁴³ Teklik ikinci şahıs ekinin bulunduğu yalın hâlin, ilgi hâli ekinin yerine kullanılması Erzurum İli ağızlarında ve Adilcevaz ağzında da karşımıza çıkar. Bkz., Gemalmaz, **age.**, s. 276.; İrfan Öztürk, **Adilcevaz Ağzı**, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001, s. 36.

10.2. Belirtme Hâlinin Yönelme Hâli Yerine Kullanılması:⁴⁴

- Başşadı *harıldamağı*. (2-127)
- Bu başdar *yolu* ğeder. (4-62)
- Uşağı ğoydı *yére*, ğetdi; başladı aşşığ *óynemağıty*. (12-22)
- Muni da tanıdılar tanıdılā, şahınan *dustudı*; ğederdi, ğelerdi, *muni* yol *vérdileř*. (23-22)
- *Meni* *nécát vére*. (18-17)
- Bu *buranı* nişan ğoydı. (16-8)
- Başladı ğızların *toylarını*. (15-19)
- Çine başlıyalla *céngı*.(15-17)
- Bu ğeler heman ağ *atı* miner.(14-14)
- Bu işlerin *hamısını* men éncam *vérmişem*. (14-27)
- Bular başlılar *toyları*, ne toy. (14-30)
- Çene *meni* xeber *vérsen*. (13-14)
- Sen beke *bizi* *nécát véresen*. (12-11)
- Ğardaş *seni* at *vérrem*. (5-6)
- Şahınan vezir başladı feş *taxumağı*. (29-27)
- *Meni* niye *vurusān?* (30-14)

10.3. Yahn Hâlin Yönelme Hâli Yerine Kullanılması:

- Ğuyruğumu batıram *senin gözen*.⁴⁵ (21-17)

⁴⁴ Belirtme hâlinin yönelme hâli yerine kullanılmasına Anadolu ağızlarında da bolca rastlanmaktadır. Bkz., Buran, **age.**, s. 131-132.; Bkz., Güner Gülsevin, **Uşak İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2002, s. 86. Gülsevin, çalışmasında, bu kullanımın; Eski Uygur Türkçesindeki +ag/+eg belirtme hâlinin devamı, fiillerin rejim değiştirmesi ve ünlü daralması sebeplerinden ileri gelebileceği fikirlerini ifade ettikten sonra Uşak ili ağızlarındaki bu durumu, ünlü daralmasına bağlamaktadır.

⁴⁵ Bu husustaki genel görüş şöyledir; ikinci tekil iyelik ekinden sonra gelen yönelme hâli eki düşmüş, böylece ortaya çıkan yapı hem iyelik hem de yönelme hâli görevini üstlenir olmuştur. Bu olay, sonunda geniş ünlü bulunan kelimelere *n* gelmesi, sonu ünsüzle biten kelimelerde ise iyelik ekinden önceki yardımcı ünlülerin genişlemesi neticesinde gerçekleşmiştir. Anadolu ağızlarında genellikle Doğu Anadolu bölgesinde rastlanmaktadır. Örnekler için Bkz., Gemalmaz, **age.**, 281; Buran, **age.**, s. 145;

- Sen mennen danışanda niye elin goymuşdun *ağzan?* (24-25)
- Çötü meni, *goy çiben.* (4-7)
- Bi dene köpeh ğarı it ğarı her ne éley, meem *başım* éley. (2-124)
- Bala ğét, *nenen* déynen bi ğéce bizi ğonax élesin. (9-21)
- Bu biden elindeki xençeri acır, ilaní *iki*⁴⁶ bölür. (13-11)
- Mexsus diyer mene bi dene otax vérin, ğéceden *géce* yatım. (8-15)
- Bu sırfa *tabağın*⁴⁷ ğurban olum. (2-94)

10.4. Yönelme Hâlinin Belirtme Hâli Yerine Kullanılması:⁴⁸

Gökdağ, *age.*, s. 157-158. Aynı yapılar Adilcevaz ağzı ve Van Gölü Kuzey Havzası ağızlarında da yer almaktadır. Bkz., Öztürk, *age.*, s. 36; Mehmet Emin Gönen, **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2003, s. 111.

Leyla Karahan, Anadolu ağızlarını sınıflandırdığı eserinde, ağız gruplarını belirleyen özellikler olarak, yönelme hâli ekinin şahıs zamirlerine ve 2. tekil iyelik ekli isimlere gelirken uğradığı değişiklikleri de göz önünde bulundurur. Doğu Grubu ağız bölgesinde yönelme hâli ekinin, 1., 2. ve 3. şahıs zamirlerindeki şekiller için *baan, been, sahan, san, oan, oğan* ve teklik 2. şahıs iyelik ekli şekiller için, *tarlân, ağzan, anan gibi* örnekleri verir. Bkz., Karahan, *age.* s. 34-35.

Astrid Menz, aynı izaha katılmakla birlikte, Erzurum ağızlarındaki örneklerden hareketle ikinci tekil iyelik eki almış kelimelerin, Türkçenin Eski Anadolu Türkçesine de uzanan tarihî dönemlerinden beri, hem belirtme hâli hem de ilgi hâli eki işlevinde kullanılmasından dolayı, bu tür yapıların yönelme hâli görevinde de kullanılması durumunda, eşseslilikten dolayı ortaya çıkabilecek anlam belirsizliğini önlemek için, böyle farklı bir şekilde karşımıza çıktığını dile getirir. Bkz., Astrid Menz, “Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Yakıştırma (Örneksene) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler” **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Cilt II.**, s. 2113-2116.

Son olarak Muharrem Daşdemir, meseleye başka bir açıklama getirmiştir. Bu yapıların, iyelik ekindeki damak n'sinin çözülmesi ($\tilde{n} > g, \check{g}, y, v, h > \emptyset$) sonucu ortaya çıktığı ve sonundaki n sesinin türeme bir ses değil, çekimli fiillerle birlikte, isimlere de gelebileceğini belirttiği kuvvetlendirme eki + (e) n olarak değerlendirilmesi gerektiğini işler. Even örneğinde; $ev + i + \tilde{n} + e + n > ev + i + ng + e + n > ev + i + \emptyset g + e + n > ev + i + \emptyset \check{g} + e + n > ev + i + \emptyset y + e + n > ev + i + \emptyset \emptyset + e + n > ev + ie + n > ev + \bar{e} + n > ev + e + n$ olduğu gibi. Bkz., Muharrem Daşdemir, “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Orta Çıkan (e) n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri” **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, Erzurum 2008, s. 1-16.

⁴⁶ Benzer örnekler için bkz., Gemalmaz, *age.*, s. 274.

⁴⁷ Benzer yapıdaki görev değişikliği Eski Anadolu Türkçesinde de vardır. Bkz., Gülsevin, *age.*, s. 40.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- Men *sene* bî yére aparasan, hêş kes omluya. (26-18)
- Tâcir *başına* gâvzadı, ğördi, éle ne vaxhtdi.(23-5)
- Dedesinin *vesiyetine* yéine yétirdi, ğurtardí. (14-10)
- Çédin, onu *sahabına* çağırın ğesin. (4-30)

10.5. Yalın Hâlin Ayrılma Hâli Yerine Kullanılması:

- Dédi ki Allah, bu sérveti senin *elin* alsın.

10.6. Bulunma Hâlinin Yönelme Hâli Yerine Kullanılması:

- Ay béle olasan, ay éle olasan; *harda*⁴⁹ ğetdin, ğaldın?

10.7. Belirtme Hâlinin Yalın Hâl Yerine Kullanılması:

- Bu kişi ğeldi, *ġéceni* biy az fikre düşdi.(22-17)
- *Çéceni* orda ğaldí. (18-15)
- Éle sızıldamax sesi ğelir ki *eĝli* hêsab işi deyil. (8-18)
- Çeder, o *ĝünü* de munun eline hês zat ğelmez.(4-10)
- Bu üçümcü *ĝünü* ĝéne ğeler, atar deryāya. (1-10)

10.8. Yalın Hâlin Belirtme Hâli Yerine Kullanılması: Yine; aslında yalın hâl olarak değerlendirmedığımız, iyelik ekli veya eksiz, şekil olarak yalın hâl gibi görünen ama işlev bakımından belirtme hâlinde olan, yani fiillerin tesirindeki kelimeleri gösteren örnekleri bu başlık altında verdik.⁵⁰

⁴⁸ Anadolu ağızlarındaki örnekler için bkz., Buran, **age.**, s. 173-174.

⁴⁹ Bulunma hâli ekinin ara sıra isimlerde, genellikle de zamirlerden sonra Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığını görülür. Bkz., Gülsevin, **age.**, s. 16.

⁵⁰ İyelik ekini almış kelimelerin yalın hâli ile *bir* kelimesi veya işaret sıfatlarının isim kök ve tabanlarından sonra gelerek belirtme hâli işlevinde kullanıldığı örnekler Eski Anadolu Türkçesinde de vardır. Bkz., Gülsevin, **age.**, s. 35. Günümüzde ise iyelik eklerinden sonra belirtme hâli eki mutlaka gelmektedir. Salmas ağzı bu açıdan Eski Anadolu Türkçesinin bakiyelerini hâlâ taşımaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- *Kişi*⁵¹ o dühtüre bu dühtüre aparım. (2-128)
- Bu yazıx gız hansı gapıya apaşdı. (2-136)
- Bu baş alar cıxar, ğédeř. (8-11)
- Évin yıxısın, ne yatmısan, *arvadım*⁵² apardılar. (14-1)
- Bular gene bir *biri* sürteler yére. (14-3)

10.9. Belirtme Hâlinin İlgi Hâli Yerine Kullanılması:

Belirtme hâli ekinin ilgi hâli eki yerine hem Anadolu ağızlarında⁵³ hem tarihî dönemlerde hem de günümüzde Özbek ağızları, Türk yazı dillerinden Kumuk, Karaçay ve Balkar Türkçelerinde de kullanıldığı belirtilmektedir.⁵⁴ Fakat, kimi durumlarda Salmas ağzında olduğu üzere, zamirlere gelen ilgi hâli ekinin son sesi düştüğünde ortaya çıkan yapının akuzatif ekli bir genitif çekimi olup olmadığı hususunda Gökdağ uyarıda bulunur.⁵⁵ Karahan, belirtme hâli eki ve ilgi hâli ekinin eklendikleri unsurlara “belirlilik” katmalarından dolayı benzer işlevde olmalarının altını çizerek, başlangıçta geniş bir kullanım alanına sahip olan belirtme hâli ekinin, yerini zamanla bu sebeple ilgi hâli ekine bıraktığını dile getirir.⁵⁶

- ğümüş pulu atar *onu içine* , déyér. (3-8)
- Çörer belé bi dene ğözel gızdı ki misli yoxdu *munu*. (4-25)
- Çédin, *onu* sahabına çağırın ğesin. (4-30)
- Bu gız getdi, durdu *nenesin* yanında. (2-26)
- Çeldi *mollasın* yāna. (2-70)
- Çeldi bu ayının yaana, selam veşdi, ğeşdi *ayını* yāna.(22-20)
- Çeder, yétiřer *pařıřāhu* xıdmetine, éhtiram éler. (1-44)

⁵¹ Bu tür kullanımlar, Erzurum ili ağızlarında da görülür. Bkz., Gemalmaz, *age.*, s. 274.

⁵² Buran ve Sev, iyelik eklerinden sonra belirtme hâli ekinin düştüğü bu tür örnekleri çalışmalarında; eksiz belirtili belirtme (yükleme) hâli olarak ele alır. Bkz., Buran, *age.*, s. 299; Sev; *age.*, s. 188-189.

⁵³ Buran, *age.*, s. 131.

⁵⁴ Gülsevin, *age.*, 27, 28 ve 36. ; Sev, *age.*, s. 247-248.

⁵⁵ Gökdağ, *age.*, s. 150.

⁵⁶ Leyla Karahan, “Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler” **3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996**, Ankara 1999, s. 605 – 611.

- ğe, bu *seni* şefandı, mını işğİNē. (1-45)

SONUÇ

Türkçenin tarihî dönemlerinde ve diğer birçok ağzlarında olduğu üzere, Salmas ağzında da özellikle iyelik ekini almış kelimelerin ilgi, belirtme, yönelme ve ayrılma hâli ekleri işlevini üstlenmesi kayda değerdir.

İlgi hâli eki yapı bakımından Azerbaycan yazı dilinden farklı değildir, fakat ses olayları sonucu başta ikiz ünlüler olmak üzere çok değişik yapılar ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde devamlı yuvarlak ünlüyle kullanılan bu eki, Salmas ağzında genellikle düzleşmiş olarak görüyoruz. Bu eklerde, *n* ünsüzünün düşmesinden dolayı ünlülerin uzaması da dikkat çekicidir.

Anadolu ağzlarıyla beraber Salmas ağzında, bazı durumlarda, iyelik ekini almış kelimelerde belirtme hâli ekinin kullanılmaması, Eski Anadolu Türkçesinde bolca rastlanan ve bu dönemden kalan bir özelliktir. *İ*leşme temayülünün yine Azerbaycan Türkçesinin bir karakteristiği olarak öne çıkması ve *n* belirtme hâli ekinin özellikle isimlerden sonra, Kars ili ağzlarında da kullanılması belirtilmesi gereken bir husustur. Salmas ağzında, belirtme hâli ekinin yönelme hâli görevinde kullanılmasına, genellikle Güneybatı Anadolu ağzlarında rastlamamız belirtilmesi gereken bir durumdur.

Doğu Anadolu ağzlarının ayırıcı özelliklerinden olan *ağan*, *işen*, *gözen*, *nenen* vb. kullanımların, Salmas ağzında da yoğun olarak görülmesi, her iki ağzın Azerbaycan sahası içinde değerlendirilmesi açısından öne çıkan bir durumdur.

Yönelme hâli ekinin belirtme hâli işlevinde çokça kullanılması ve bunun Güneybatı Anadolu ağzlarında da bolca olması⁵⁷ yanı sıra, genellikle ikinci tekil iyelik eki almış kelimelerde yönelme hâli ekinin düştüğü veya kullanılmadığı örneklerin bolluğu ve bunların Anadolu ağzlarında da yer alması dikkat çekmektedir.

Bulunma hâli eki Azerbaycan yazı dilinden farklı değildir. Ayrılma hâli ekinde Azerbaycan ağzına çok yakın olan Doğu Anadolu ağzlarında çokça görüldüğü gibi, ünsüz benzeştirmesi sonucunda *nan*, *nen* şekillerinin görülmesidir. Vasıta hâli ekinde de yine ünsüz

⁵⁷ Zeynep Korkmaz, bu durumun bölge ağzlarındaki ünlü daralmasından ileri geldiğini, Günay ise geçişsiz fiillerin geçişli fiil olarak işlev görmesinden kaynaklandığını söyler. Bkz., Zeynep Korkmaz, "Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı" **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Cilt II, Ankara 2005, s. 222-231.; Günay, *age.*, s. 111.

benzeştirmesi ve ekin sonunda ünsüz düşmesiyle oluşan yapılar belirtilebilir. Yön hâlindeki en bariz durum, özellikle yönelme hâli ekini almamayı tercih etmesidir.

İşlev benzerliğinden dolayı, belirtme hâli ekinin önceleri ilgi hâli ekinin görev alanına dahil olduğunu göz önüne alırsak, Salmas ağzında belirtme hâli ekinin ilgi hâli eki yerine bolca kullanılması, bu bakiyenin yaşamaya devam ettiğine işaret etmektedir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ALİŞİK Gülşen S., “Azerbaycan Türkçesi”, **Türkler**, (Editörler: H.C. Güzel, K.Çiçek, S. Koca), C. XIX, Ankara 2002, s. 227-243.
- BAŞDAŞ Cahit, “Türkçede İyelik Yükleme Sorunu Dede Korkut Örneği”, **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3 / 1, Winter 2008.
- BAYATLI Hidayet Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- BURAN Ahmet, **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- CANPOLAT Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Belirtme Durumu (accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine” **Türkoloj Dergisi**, Ankara 1992, Cilt X. Sayı 1, s. 9-11.
- DAŞDEMİR Muharrem, “Anadolu Ağzlarında Çekimli Yapılarda Orta Çıkan (e)n Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri” **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 36, Erzurum 2008, s. 1-16.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Kars İli Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- ERGİN Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 1980.
- GECE Mehmet, **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.
- GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum İli Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- GÖKDAĞ Bilgehan, A., **Salmas Ağzı**, KaraM, Çorum 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

- GÖNEN Mehmet Emin, **Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2003.
- GÜLSEVİN Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- GÜLSEVİN Gürer, **Uşak İli Ağzları**, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- GÜNAY Turgut, **Rize İli Ağzları**, MFAD Yayınları, Ankara 1978.
- İSLAMOV Musa, **Azerbaycan Dilin Nuha Dialekti**, Bakı 1962.
- KARAHAN Leyla, “Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **3.Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996**, Ankara 1999, s. 605 – 611.
- KARAHAN Leyla, **Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması**, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KORKMAZ Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağzları**, Cilt I, Ses Bilgisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
- KORKMAZ Zeynep, “Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Cilt II, Ankara 2005, s. 222-231.
- KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- MENZ Astrid, “Türkiye Türkçesinin Ağzlarında Yakıştırma (Örneksime) Yoluyla Oluşan Biçimbirimsel Özellikler” **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, II. Cilt, s. 2113-2116.
- ÖZTÜRK İrfan, **Adilcevaz Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2001.
- RÜSTEMOV R.E ve ŞİRALİYEV M., **Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1955.
- SARIKAYA Mahmut, **Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri**, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.
- SEV Gülsev, **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri**, Akçağ, Ankara 2007.
- SÖNMEZ Işık, **Untersuchungen zu den Aserbaidshanischen Dialekten von Qaradağ, Mugan, Zancan**, Göttingen 1998.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*

ŞİRALİYEV M., **Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri**, Bakı 1962.

ŞİRALİYEV M., Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri, Cilt I, Bakı 1967.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/3 Spring 2008*